

ЧЕТИРИ ЗАКОНА И ЕДНО ОГРАНИЧЕНИЕ (Правила за буквените замени в славянския акротекст)¹

Веселин ПАНАЙОТОВ (Шумен)

Всъщност трябва да започна именно с ограничението, което предопределя някои от законите. Досега съм определял това ограничение или като съкратена азбука, или като акроазбука, или пък описателно съм се опитвал да определя факта, че акротекстовете елиминират, избягват част от буквите или ги заменят с други. Мисля, че това е една специфична черта на славянските акротекстове, които не използват цялата азбука, а съкратен неин вариант, който по принцип включва само буквите, които могат да стоят в инициална позиция (тези, които могат да са в началото на думата). Това положение дискриминира преди всичко еровите гласни, носовките, ы, ъ, някои заимствани гръцки букви и по-рядко стоящи в началото на думите съгласни². Трудността е лесно забележима в азбучните акротекстове, където срещу неинициалната буква* стои друга. Понякога древният книжовник преодолява това неудобство за сметка на правописните норми — изпуска буква или заменя в начална позиция например ъ с ъ, т с ъ и др. под. Много специфичен пример в това отношение е един азбучен акростих (Язвѣка с толкова³ нѣмь или Язвѣки толковыѣ стѣго Константина Філософа нарицаемаго Кирила мѣжа правѣна и истинна)³, който

¹ Под буквена замяна ще разбирам заместване на някаква буква в акростихната фраза с друга по определени правила. Следователно тази замяна е нещо различно от грешката или трансформацията и не трябва да се отъждествява с тях.

² В тези случаи авторите избират обикновено от ограничен брой думи, което често ги затруднява при съставянето на основния текст. Така например за Ц може би най-честата начална дума е цитѣ, за ѡ — ѡпостасѣ, за ѡ — ѡма и пр.

³ РГБ, ф. 113, № 573.

* Буква, която не може да стои в началото на думата, т.е. изредените по-горе „дискриминирани“ букви.

изобразява еровите гласни не графически, а чрез тяхното назоваване, използвайки похватите на анаграмата⁴:

Ъ	—	Єрданъ	=	Єр...ъ	=	Єръ
Ї	—	Горы	=	..ры	=	(Є)ры
Ь	—	Єрьсь	=	Єр..ь	=	Єрь
Ѣ	—	лтъ	=	..тъ	=	Ѣтъ

В акростиха „Изъ есмь вогъ“⁵ заетата от гръцката азбука буква ѷ е изобразена по сходен начин⁶:

ѷ — Пѣми = П.и = Пси

Вижда се, че невъзможността да се използват някои от буквите в инициална позиция е хитроумно преодоляна в първите три случая, чрез назоваване с целите им имена, а в четвъртия е използвана вероятно интерференция между графически варианти в славянските азбуки. Погледнато чисто формално, пък ъ и ь са изобразени с ѳ⁷, ѣ с ѡ, ы с г. Такъв механически подход обаче никак не върши работа в реалните занимания с акростиха, което ще се види в някои от следващите примери. Една от най-често срещаните замени е тази на ятовата гласна с йотувано А, но част от книжовниците се отказват от такава замяна, навярно предполагайки, че графемите са взаимозаменяеми⁸, и правят обратното — заменят йотуваното А с ятова гласна, както е постъпил писачът на канона за св. Кирил Философ в Драгановия миней⁹. Това обаче става преди всичко в късните векове и в книжовни средища, които не гледат така строго на нормативността или поне допускат известна манипулативност по отношение на графиката.

И така, ясно е, че ако спазва традиционния правопис, съставителят на акрофразата (или подписващият се химнограф) няма на разположение

⁴ Цитирам текста по Демкова Н. С., Н. Ф. Дробленкова. К изучению славянских азбучных стихов. — ТОДРЛ. Т. 23, 1968, с. 56.

⁵ Пак там с. 58—59.

⁶ Пак там с. 59.

⁷ Идеята, че к и ѳ са взаимозаменяеми (макар исторически това да се реализира например в българския и руския езици), е абсурдно представена в един от другите азбучни варианти, където е изписано Ърданскиѡ вм. Ърданскиѡ. В този текст ъ и ы са представени от думи с начални букви Єр: Єриѡнски, Єрѡнски; а ѣ заместено с ѡ (всъщност една традиционна замяна за акротекста).

⁸ Или пък по механизми, свързани с другата графическа система — глаголицата.

⁹ Там в инициална позиция стои Ѣ в думи като: Ѣко, Ѣкоже — песен 6, втори тропар, песен 8, втори тропар.

важни за старобългарския език букви (вече изброените ерови гласни, носовките в двата им варианта, ятовата гласна, ери), а други може да ползва ограничено (заетите от гръцката азбука ψ, ξ, φ). В процеса на своята работа той има само две възможности: или да ги пропусне при писането, или да ги замени. Ще разгледам подробно втората възможност, защото първата няма нужда от обяснение, макар да се прилага в практиката на славянския акростих до късно време. Замяната обаче не може да бъде хаотична, инцидентна или индивидуална¹⁰, а трябва да е в някаква степен позната поне на аудиторията на елитарните книжовници, за да бъде разбираема. Хипотезата ми е, че съществува някакъв огласен или пък негласен договор за възможните замествания на буквите, които не могат да стоят в инициална позиция, че такива замени се наблюдават още в ранните векове на славянската култова поезия и че присъстват в творбите на различни автори.

Ако трябва да търсим правилата, по които древният книжовник се опитва да преодолее ограниченията, които му налага съкратената азбука¹¹ на славянския акростих, ще трябва да анализираме съхранените днес акростишни фрази като реалност, т. е. като реално съществуващи (предположително непроменени) текстове, а не като реконструирани (нормализирани, допълнени, „поправени“). Специално акцентирам върху това методологическо положение, защото много медиевисти, поставени пред затруднението да прочетат цялостно фразата, прибързано изказват мнението, че акростихът е повреден или че не се е запазил¹². Разбира се, че трансформации (деформации) на акростиха се наблюдават, но те са по-малко, отколкото досега сме си представяли. В този смисъл ми се струва, че коректната изследователска позиция трябва да бъде основана на предположението, че пред нас е един съвестно запазен текст (нали толкова пъти сме говорили за пунктуалността на средновековния преписвач!), който трябва да анализираме херменевтично, не от позицията на собс-

¹⁰ Струва ми се, че се наблюдават авторски варианти в рамките на по-общите правила, но този въпрос изисква много по-детайлен анализ, свързан на първо място с атрибутирането на акротекстовете.

¹¹ Азбуката, използвана при изграждането на акротекста в славянската книжнина, ще наричам съкратена (поради спомената по-горе невъзможност някои букви да бъдат в инициална позиция) или акростишна, така че двете назовавания трябва да се възприемат тук като синоними.

¹² Примери за обратното — че акростихът се е запазил, само че ние не го разбираме, не го четем съобразно с неговите иманентни закони, давам в една от следващите си работи, която е под работното заглавие „Фрагменти на акростишни творби“.

твените си представи, а от гледна точка на неговите генеративни закони, на похватите и принципите, съобразно с които той се създава.

Ето защо, застанал в позицията на Незнайко в Слънчевия град, изключих по принцип въпроса за това, колко се е повредил акростихът в процеса на многовековното му преписване¹³ и се опитах да го възприема като запазен, но недоразбран. Оказа се, че неясните места могат да се групират в определени категории, в повтарящи се (еднотипни) замени, което ясно говори, че в редица случаи „грешният“, „сгрешеният“, „замененият“ инициал въщност е на мястото си, но просто по негласния договор той трябва да се възприема като друг, той изобразява друга буква. Тези явления могат да се възприемат като своеобразен акростишен тайнопис, който има друга система на замяна на една буква с друга. Всъщност има няколко системи на замяна, които се опитах да подреда в следните правила или закони:

I. ЗАКОН ЗА ГРАФИЧЕСКАТА БЛИЗОСТ

II. ЗАКОН ЗА ФОНЕТИЧЕСКОТО СХОДСТВО

III. ЗАКОН ЗА ЗАМЕСТВАНЕТО НА ЕРОВИТЕ ГЛАСНИ

IV. ЗАКОН ЗА ДУБЛЕТНИТЕ (ИСТОРИЧЕСКИ ПРОМЕНЯЩИТЕ СЕ) ГРАФИЧЕСКИ ФОРМИ

Ще се опитам да обясня всеки един от тях, като давам съответните примери. Те имат само илюстративен, а не изчерпателен характер, което се определя от това, че тази работа има повече теоретическа, отколкото историческа насоченост. Уверен съм също, че медиевистите химнографи биха могли да добавят достатъчно много и може би по-интересни примери.

I. ЗАКОН ЗА ГРАФИЧЕСКАТА БЛИЗОСТ

Същността му се състои в това, че ако две букви имат близка графическа структура, те са взаимозаменяеми. Какво трябва да се разбира под близка графическа структура? Ще дам примери от глаголическата и кирилската азбуки.

Замяна на инициал Г с Ё.

В един акростих за архангел Михаил прави впечатление еднаквата замяна (необяснима на кирилска почва) на инициал Г с Ё, която в този текст може да се възприема като система. Тъй като и в два случая на

¹³ Понякога ми се струва, че се преувеличава силно подобна деформация, защото вече има достатъчно примери и за обратното — за детайлното спазване на акростиха почти до ново време — по този проблем вж. Панайотов, В. Акростих в канона за Филип дякон по два варианта. — В: Глжвини кънижъниѡ. Кн. 4. Шумен, 2006, с. 170—181.

употреба в акростишната фраза (повече инициали Г в текста няма) може да се предположи графично заменяне на близките глаголически букви Г и В, които се различават само по извивката на съединяващата хоризонтална хаста. Най-логичното обяснение е, че протографът на текста е бил написан на глаголица. Тези замени са засвидетелствани като реална практика, но навярно законът може да се разпростре и върху други глаголически букви. Това обаче трябва да се докаже чрез съответните примери, които единствено могат да го потвърдят. За съжаление глаголическата акростишна традиция е твърде ограничена и се съмнявам дали ще се намерят достатъчно факти в това отношение. Остава да се надяваме на кирилските текстове с глаголическа основа, ако те са преписвани дословно.

Взаимозаменяемост между И и Н.

Графическото сходство на двете кирилски букви често води до тяхното объркване, дори когато думата очевидно не може да започва с другата буква. Такъв случай има в Празничен миней (ЛНБ — Львов, Ф. 2, № 36, л. 41а). В обикновената преписваческа практика (а и при разчитането на текстовете) подобни грешки са възможни, когато киноварните инициали се нанасят по-късно и се следи изводът, а не вече преписаният текст — иначе написаната дума би подсказала, че инициалът трябва да е не И, а Н (и обратно) — или когато написаната дума не е достатъчно ясна. Извън подобни технически грешки обаче е редовната замяна на двете букви в инициална позиция. Така например руската поезия от XVII в., без да се смущава, заменя двете букви в акростиха¹⁴, навярно използвайки традицията на каноните. Тази традиция е била твърде близка до тях и следователно практиката им в известна степен свидетелства и за положението в каноническата поезия.

Замяна на Ъ (Ь) със З¹⁵.

В акростиха на Константин-Кирил Философ, посветен на св. Климент папа Римски, може да се прочете следното: Поюе в пасни Ътнт в Ѡ-Ѡз ѠѠ, което може да означава: Поюе в пасни Константин, в — Ѡ-ѠѠ = (4) п(ѠснѠ)Ѡ(Ѡ). Този текст свидетелства както за ранната употреба на циф-

¹⁴ В молитвата си към Христос княз Иван Хворостинин създава следния акростих: ПРЕВОД ИЗЛАЖЕНИЯ КНЯЗ НВАНА. В случая не може да става дума за грешка, защото премахването на началното На в стиха ще промени съществено текста. — Виршевая поэзия (первая половина XVII века). Москва, 1989, с. 95—96. Стефан Горчак изписва БИЕТ като БНЕТ — Виршевая поэзия (первая половина XVII века), с. 126 и др.

¹⁵ Повече подробности за подобни означавания на еровите гласни — в третия закон.

ровите значения на буквите, така и по-скоро за кирилския вид на акростиха, отколкото за глаголическия му вид (графическия облик на двете букви З = Ъ не дава възможност за замяна по логиката на глаголическия вид). Те могат по някакъв начин да се видят като близки единствено в чешкия вариант на тази азбука, но пак с уговорката за превъртане на 180°¹⁶. В канон за Стефан Сръбски¹⁷ първият регистър съдържа акростиха: П ни чзсо^ж везом вжкю, което може да се разбира като: П ни чъсо^ж везом вжкю. Вижда се, че графическата близост между З и Ъ продължава и като възможност за отбелязване на Ъ със З. Е. Карски посочва един случай от Румянцевската кормчая през XIII в. (РГБ, Рум., № 230, л. 63 — 63об), който той смята за „неумела замяна на з [дз] с ъ“.¹⁸ Навярно единичността на това явление е подмамила известния палеограф да се отнесе недостатъчно внимателно към проблема. На практика, дори и да е „неумела“¹⁹, замяната все някак трябва да се обясни. Очевидно е, че химнографията дава допълнителен материал за решаването на проблема с достатъчен брой случаи, когато З замества Ъ или Ь. Какъв е произходът на случая в Румянцевската кормчая, е вече друг въпрос. Дали химнографската практика е предизвикала книжовника да осмисли буквите като взаимозаменяеми? Във всеки случай З изобразява и друга графически сходна буква — ж²⁰. Вижда се, че практиката при създаването на акротекста не е единствена, а похватите са известни и от други полета на писмената култура на славянското Средновековие.

¹⁶ Казаното дотук не създава противоречие с историческото присъствие на глаголицата в Рим, заедно с посещението на славянските първоучители там. Известно е, че преди своето отпътуване при папата те започват активно преписване на светите книги, а заедно с тях вероятно и на този така важен за мисията им текст. Това преписване може да се обясни само като нужда от транслитериране от кирилица (използваща гр. писмо от IX в.) на глаголица. Защо иначе ще се хвърля толкова труд — нали вече са имали готови книги, по които са служили, и те биха могли да бъдат представени пред папата и осветени!? Ясно е, че първоапостолите на славяните са искали да представят пред папата не кирилски, а глаголически (непознат и своеобразен, боговдъхновен) текст, защото кирилската азбука е просто разширен вариант на гръцкото писмо, а книги с гръцки букви никак не биха се понравили на Рим. Следователно първоначалният облик на акростиха може да е бил кирилски, а след това той навярно се включва и в глаголическата традиция.

¹⁷ Цитирам по Венецианския сборник от 1538 г., л. 84а и сл.

¹⁸ Карский, Е. Ф. Славянская кирилловская палеография. Москва, 1979, с. 217.

¹⁹ Как ли „умело“ може да стане подобна замяна!?

²⁰ Лавров, П. А. Палеографическое обозрение кирилского письма. Петроград, 1914, с. 50, обр. № 38 и 39.

Замяна на Ж с Ж или Ъ.

Ще дам поне един симптоматичен пример от ранните славянски служебни минеи: Канон за мч. Галактион и Епистима (5 ноември) — XI в.²¹ Там можем да наблюдаваме следните замени: мждро = мядро (вждро = вядро).

Възможно заместване на глаголическа основа може да се открие и в трипеснеца на Методий²². Там систематично голямата носовка се заменя с Ъ:

Ж — Ъвожившіа наше земельноу штроковице смѣшеніе.

Ж — Ъврѣзи намѣ мѣти твоѣе прѣчѣтне островы.

Основанията в тази замяна са ясни: и в изписването на Ъ, и в графика на голямата носовка участва основната буква на глаголицата — О. Разликата е, че двете О в глаголическата омега са обърнати към центъра на буквата, а в структурата на Ж О гледа навън.

Може да се предположи също така и замяна въз основа на близко звучене, но за това — по-нататък.

Ятовата гласна в кирилските акротекстове се заменя с Ъ, очевидно поради близката структура на двете букви в цялата част без хоризонталната хаста.

II. ЗАКОН ЗА ФОНЕТИЧЕСКОТО СХОДСТВО

Изследователите на славянския акростих са привикнали към определени замени на графемите в инициален статус и понякога дори не ги уговарят. Така например диграфът ОѢ безпроблемно се чете като О поради това, че О е в инициална позиция, но всъщност става въпрос за практика за друг звук — [у]. Това става дори тогава, когато (в по-късните ръкописи) с големи киноварни букви е изписан целият диграф, т. е. [у] е подчертано графически ОѢ. То се мисли като едно цяло дори в начална позиция. Така е и със замяната на Ѣ и Т, чиято звукова стойност за българския език е еднаква. Ето как изглежда знаменитият акростих на Константин Преславски в изданието на Г. Попов:

Добро Методи тѣ поѣж Константин²³

²¹ Ягич, В. Служебные минеи на сентябрь, октябрь и ноябрь в церковнославянском переводе по русским рукописям 1095—1097 г. Санкт-Петербург, 1886 (тъй като в изданието има повтарящи се номерации на страниците, цитирам само датата, при което не може да се получи объркване).

²² Панайотов, В. Трипеснец с името на Методий? — В: Св. Методий като поет (под печат).

²³ Цитирам текста по реконструкцията на Г. Попов. Попов, Г. Триодни произведения на Константин Преславски. София, 1985, с. 38.

Това обаче не е истинският вид на акростиха по преписа в Драгановия миней, например, който може да се прочете като: Дѡб(ра) ѡ Мѣтоди(ѣ) тѡ п(же) тѣ Кѡнсѣданитин.²⁴ Вижда се, че основната разлика при изписването на името Константин е в замяната на Ѣ с Т.²⁵

Също подразбираща се е замяната на ятовата гласна с йотувано А (И), което се обяснява с невъзможността да се намери дума с начално Ъ (тук изключвам случаите, при които е нарушен правописът, например изписване на ѡко с начална ятова — ѡко).

Или дотук имаме поне три примера на замени, които не предизвикват възражение нито у средновековните книжовници, нито в съвременните химнолози: Оѡ[u] = О; Ѣ = Т; Ъ = И

Следователно някои от замените на звукова основа отдавна са приети от изследователите като закономерни, нормални, традиционни за акростиха. Дали обаче спектърът на тези замени не е по-богат, отколкото тези три „подразбиращи“ се примера? По-нататък ще се опитам да разширя кръга на възможните замени. Всички те обаче трябва да се подчиняват на смисъла на закона: две букви в състава на славянския акростих могат да бъдат заменени, ако изразяват звуци с близки звукови характеристики. Има разлика при замяната на гласни и съгласни. При първите се заменят обикновено гласни в рамките на един признак (например предността обуславя замяната на Ѓ и И, а задността — на О и ѡ)²⁶. При съгласните действа друго правило — те се заменят по признаците: звучност-беззвучност, мекост-твърдост. Отделен случай представлява замяната на йотуваните гласни: напр. а с ѡ, оу с ю, ѡ с ѡ, ж с ѡж.

В българската медиевистика доста отдавна се спори за възможността ѡ да се заменя с йотувано И — ИИ. Арена на тази дискусия е предимно канонът за св. Кирил и в нея съм се включил и аз²⁷. Примерите обаче са

²⁴ На проблема за четенето на този акростих се спирам на друго място. Тук представям едно от възможните четения.

²⁵ Другите разлики за момента няма да анализирам.

²⁶ В този случай изключително важна роля играе и фактът, че двете гласни се изписват обикновено с една и съща начална буква О, което за системата на акростиха е съществено. Изключително редки са случаите, когато в инициална позиция не е диграфът Оѡ, а друг графичен вариант на У — ѡ, ѡ, ѡ. Вариантът ѡ, макар по принцип да е съставен от две букви, не подчертава началното О.

²⁷ Панайотов, В. Нови находки за творческата дейност на св. Сава. — Трудове на катедрите по история и богословие. Т. 8, Шумен, 2005, с. 133—143; Панайотов, В. Акростишните подписи на св. Климент Охридски. — Црквене студије, Год. II, бр. 2, Ниш, 2005, с. 313—327; Панайотов, В. Ранните славянски химнографи. — В: Християнската култура в средновековна България. Велико Търново, 2008, с. 271—277.

не само в този канон, но и от самото начало на славянската химнография — в творчеството на самия Константин Философ (който създава моновокална акрофразата в канона за св. Климент Римски) и на практика в цялата следваща история химнографията в славянското православие. Тъй като вече съм изказал своите виждания по въпроса, ще добавя и един пример от епиграфиката. Изписването на името на Делян в надпис от базиликата на Плиска е *Дѣланъ канъ*.²⁸

Замяна на Ъ(Ъ) с И.

В служба за Методий (в акростишния подпис на Константин) се чете: *Кѡнстантинъ*, което очевидно трябва да се прочете като *Кѡнстантънъ*. Примерите от азбучните акростихове, цитирани по-горе, са свидетелство за подобни опити звученето на еровете да се сближава (и изобразява) чрез близкозвучащи вокали.

По традиция, идваща от византийския акростих, се заместват глухи и звучни съгласни: Д — Т, З — С и пр. Тук няма да се спирам на тези примери.

III. ЗАКОН ЗА ЗАМЕСТВАНЕТО НА ЕРОВИТЕ ГЛАСНИ²⁹

В много от акротекстовете могат да се забележат едни и същи замени на еровете гласни (които иначе няма как да присъстват в началото на думата, да бъдат в инициална позиция и да участват в изписването на думите, вж. примерите по-горе). За ранния период на славянската писмена традиция тези букви са доста важни и тяхното пропускане е създавало определени проблеми. По тази причина книжовниците са прибегвали до два основни типа замени на графемите. Тъй като тези замени стават по един и същи начин, сметнах, че става въпрос за някои правила, възприети от книжовната традиция, които се спазват в продължение на векове.

Еровете гласни могат да бъдат заменени или от буква със сходна структура, от буква, изобразяваща сходен звук, или чрез удвояване на съгласната, която се намира около тях.

²⁸ Успенский, Ф. Надписи староболгарские: колонны с именами городов; надписи в честь государственных деятелей и героев; надписи с фрагментами договоров; надписи исторического содержания; фрагменты надписей разного содержания и происхождения. — В: Материалы для болгарских древностей. Абоба — Плиска. — Известия русского археологического института в Константинополе. X, 1905, с. 237—238.

²⁹ Следващите бележки засягат само случаите, когато еровете се изобразяват с помощта на други букви. Привична практика обаче е просто изпускането им в акротекста.

Ясно е, че това правило заема механизми от първите два закона, където и посочих възможности това да става по начин, който да е разбираем за реципиента (четящия книжовник). Тук ще допълня примерите.

Един вариант е съблюдаването на първия закон за замените, което води до честото изобразяване на Ъ чрез З. Два такива случая има в Климентовия канон за св. Стефан и Стефан папа Римски, друг в канон за св. безсребреници (ЦИАИ № 111):

Ъ — Законнами стѣвами, оукрасив са теклонимните

Ъ — Зракомъ влѣжене тако англь сын Стефане.

Ъ — Земля вышнымъ веселит се.

Честата замяна на Ъ с Т, която може да се проследи също достатъчно ясно, не може да се обясни на кирилска почва с графическа близост (колкото и да виждаме сходство в горната част на буквите). Едно обяснение може да се даде само въз основа на глаголическата азбука, където могат да се съпоставят числовите стойности на буквите Т = 300, Ъ = 3000. То обаче ще трябва да се подкрепи с други факти, които да посочват взаимозаменяемостта на буквите, чиято числена стойност е различна, но е еднаква началната цифра. Ще напомня само, че механизмът е известен в тайнописните системи, конструирани върху замяната на букви въз основа на общ сбор до 10, 100 и 1000, където Ѓ = 5, Н = 50 и Ф = 500 се заменят една с друга, т. е. Ѓ = Н = Ф. Дали този модел се е допускал и в други случаи, какъвто е например нашият, засега е трудно да се каже.

Друго обяснение (обаже по отношение на малкия ер) е свързано с изобразяването на мекостта на Т: Т = Ѳ.

Един неотбелязан от изследователите механизъм е редовното изобразяване на еровите гласни чрез дублиране на съгласната буква, около която те се намират. Неслучайно „около“, защото отначало смятах, че това явление се наблюдава само след удвоената буква: например, че групите ТТ, ПП, РР трябва да се прочетат само като ТЪ, ПЪ, РЪ (съответно ТЪ, ПЪ, РЪ), но няколко последни примера, на които попаднах, ми дават правото да предположа, че е възможен и вариант, при който тези групи трябва да се прочетат като ЪТ, ЪП, ЪР и пр. Така например, възможният подпис на Лъв — ЛВБИ би трябвало да се прочете като ЛЪБИ (ЦИАИ № 111), а поредиците ПССНИ — като ПЪСНИ, или ЃРАЗММ — като ЃРАЗЪМ,

Най-парадоксално (от гледна точка на граматиката) изобразяване на ерова гласна присъства в един шеговит съвременен акростих, където е обиграна фонетичната редукция на А в българския език. Акрофразата е *ПоетЪт е идеалист*, а началната дума на стиха с начално Ъ е *Ъртист*.

IV. ЗАКОН ЗА ДУБЛЕТНИТЕ (или ИСТОРИЧЕСКИ ПРОМЕНЯЩИТЕ СЕ) ГРАФИЧЕСКИ ФОРМИ

(УНИВЕРСАЛНОТО ИЖЄ)

Началната буква в някои думи има потенциал да изобразява букви от вече отминали свои исторически форми или морфологични парадигми.

Веднага ще дам пример, за да стане ясно какво имам предвид. В системата на славянския акростих има една група на анафоричните местоимения в ролята им на относителни такива, която може да изразява (замества) няколко инициала. Това е формата иже и склонитбените ѝ и графични варианти, иже, ѳже, иже, ѳже, ѳже, (ѳже, еже, жже, юже и пр.). Специфично е, че се използват предимно винителните форми на местоимението, които пък произхождат от по-старо *јь*³⁰. Нейните варианти на писане и нейната графична история предполагат, че всяка текстова цялост, която започва с иже, може да бъде прочетена разнообразно в системата на акротекста. Две са обаче най-честите четения на началния инициал на иже: И и Є. Първият не предизвиква въпроси, а вторият се определя от близката по склонение форма. По подобен начин могат да се обяснят и останалите варианти без примера за замяна на Ъ с И, който е описан по-горе при еровите гласни. Следователно преобладаващите замени на началното И с други букви са приблизително следните:

И = Ī = Є (ЇЄ) = ИЯ = ИА = Ж = ИЖ = Ъ?

Вижда се, че „универсалността“ на И от иже не е всеобхватна, но все пак достатъчно голяма, за да я хиперболизирам в едно интригуващо подзаглавие. По тази си вариантност думата се отличава от всички останали начални думи в славянския акростих. Тя е нещо като пешка, достигнала края на шахматното поле, която може да се превърне в коя да е друга фигура. За останалите това е невъзможно по правилата на играта.

Близка до нея е само думата иже, чиято начална буква може да изрази също няколко други: ИЯ = И = И = Ъ = Ī. Например формите на глагола „пея“ — пѣти и съществителното `песен` — пѣсьнь, така характерни за химнографията, в славянските акротекстове редовно се изразяват чрез йотуваното А на иже.

В двата анализирани случая обаче може би имаме работа с различни модели: иже монополизира парадигмата на местоимението във винителен

³⁰ Мирчев, К. Старобългарски език. Велико Търново, 1995, с. 57.

падеж, представяйки я в акротекстовете³¹. Не е точно така с *яко*, където началната буква се използва и като заместник на съставлящите я графемѝ *Ĳ* (*И*) и *Ѡ*, и като близък по своето звучене заместник на *Ѣ*.

Представените тук случаи на повтарящи се, традиционни замени на едни букви с други в славянските акротекстове са ключ към по-адекватното разчитане на тези паратекстови структури. Не съм изчерпал нито примерите, нито вариантите, нито целия спектър от замени. Уверен съм, че той е по-широк. Идеята на това кратко изложение е, че съществуват правила (или принципи), по които тези замени се осъществяват, че не винаги, когато един инициал не се вписва в нашето днешно четене, той е сгрешен от древния книжовник. В такива случаи ще е по-добре да се потърси дали няма още такива подобни „сгрешавания“, дали това не е система. Независимо че правилата трябва да са общоприети и общоразбираеми, най-вероятно ще се намерят и такива, които са регионални или индивидуални. Това ще е от голяма полза за очертаването на авторския профил в акростиха или на практиката на определена книжовна школа или средище.

³¹ Подобни „изземвания на права“ като процес съществуват и в съвременния български език, например при въпросителните местоимения — тенденция *на кой* да се употребява вместо по-правилното *на кого*.